

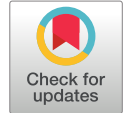
Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Kırgızlarda Kayberen İnanışı

The Kaiberen Belief Among The Kyrgyz

Alpaslan Aşık¹ & Eray Amasya²

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bişkek, Kırgızistan

² Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan

Öz

Tarihî kaynaklarda adı geçen en eski Türk boylarından olan Kırgızlar, eski dönemlerden itibaren konar-göçer hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu yaşam biçimi, kültürel, askerî, sanatsal (hayvan üslubu) ve inanç gibi farklı alanlarda etkilerini göstermiştir. Ekonominin daha çok hayvancılığa ve avcılığa dayandığı konar-göçer hayat tarzı, diğer Türk boylarıyla birlikte Kırgızların inanç sistemine de tesir etmiş, hayvanlarla ilgili birtakım geleneklerin ve inançların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, bazı hayvanlara kutsallık atfedilirken bazıları da ongon olarak kabul edilmiştir. Bozkır yaşam biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan hayvan inançlarından biri de Kırgızlar arasında görülen Kayberen inancıdır. Kırgızlar arasında, genel anlamda geviş getiren av hayvanlarının ve dar anlamda özellikle geyiklerin koruyucusu olarak tanımlanan Kayberen, fazla avlanarak av hayvanlarının neslini tehlikeye sokan avcıların cezalandırıcısı rolünü de üstlenmektedir. Zaman içerisinde, Kırgız destanlarında Kayberen'e farklı özellikler atfedilerek dağlarda yaşayan, olağanüstü güçlere sahip ve kahramanlara yardımcı olan bir varlık olarak da tasvir edildiği görülmektedir. Halk inançlarında Kayberen'in farklı şekillerde tasavvur edilmesi, inancın çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçları, Kayberen inancının tarihsel süreç içerisinde dönüşerek, yalnızca av hayvanlarının koruyucusu olmanın ötesine geçen bir figür hâline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, bu dönüşüm sürecinde Kayberen'in İslami etkilere de uğramış olduğu ancak koruyucu rolünü kaybetmediği görülmektedir.

Abstract

The Kyrgyz, one of the oldest Turkic tribes mentioned in historical sources, adopted a nomadic lifestyle from early periods. This way of life profoundly influenced their cultural, military, artistic (animal style), and religious practices. The nomadic economy, primarily based on animal husbandry and hunting, also shaped their belief systems, leading to traditions and rituals associated with animals. Some animals were considered sacred, while others were regarded as ongon. One belief that emerged from this nomadic lifestyle is the Kaiberen belief. Kaiberen is regarded as the guardian of ruminant game animals, particularly deer, and is also seen as the punisher of hunters who overhunt, thereby threatening the survival of these animals. Over time, Kyrgyz epics have attributed additional characteristics to Kaiberen, portraying the entity as one that dwells in the mountains, possesses extraordinary powers, and assists heroes. The diverse conceptualizations of Kaiberen in popular belief underscore the multifaceted nature of the faith. The findings of this study indicate that the Kaiberen belief has evolved over time into a figure that transcends the mere role of guardian of game animals. Furthermore, during this transformation, Kaiberen appears to have been influenced by Islamic elements without losing its protective function.

Anahtar Kelimeler Kayberen · Kırk Çilten · Kırgız inançları · geyik kültürü · avcılık

Keywords Kaiberen · Fourty Chiltens · Kyrgyz beliefs · deer cult · hunting

“ Atıf | Citation: Aşık, Alpaslan, Eray Amasya. "The Kaiberen Belief Among The Kyrgyz". *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, 35, Özel Sayı (2025): 17-33. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1570629>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. ©

© 2025. Aşık, A. & Amasya, E.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Alpaslan Aşık alpaslan.a@manas.edu.kg

Extended Summary

Extended Abstract This study aims to examine the figure of Kaiberen, a significant element in the belief system of the Kyrgyz people, within its historical and cultural context. Kaiberen, known as the protector of game animals in Turkic mythology, plays a crucial role, particularly in the culture of hunting and the relationship with nature. The study explores the mythological origins of Kaiberen, its role in Kyrgyz society, and the transformations it has undergone over time, thus highlighting its influence on Kyrgyz culture and belief systems. The primary objective of this research is to analyze how the figure of Kaiberen is situated within the Kyrgyz people's belief system and mythology. To this end, Kaiberen's historical connection with hunting, nature, and protective spirits is examined to elucidate its cultural and religious significance. Moreover, a central question of the study is how Kaiberen transformed before and after the adoption of Islam, particularly concerning the Kyrgyz people's relationship with nature and the integration of mythological figures into Islamic elements.

This study is based on a comprehensive literature review and comparative analysis. Various Kyrgyz epics, folktales, and mythological narratives about Kaiberen have been thoroughly examined, and common themes within these sources have been identified. Additionally, comparisons are drawn between Kaiberen and other Turkic mythological figures that perform similar roles in the belief systems of other Turkic peoples, thereby positioning Kaiberen within the broader framework of Turkic mythology.

The study also analyzes Kaiberen's relationship with hunting, nature-related beliefs, and the new meanings attributed to the figure after the adoption of Islam. Kaiberen, deeply rooted in Turkic mythology, is considered one of the protective spirits. The name Kaiberen is believed to derive from the words "gaip" (unseen) and "eren" (guide or helper spirit). Among the Siberian Turks and other Central Asian communities, "eren" refers to protective spirits and helpers of shamans. In this cultural context, Kaiberen is seen as the protector of game animals, especially deer. Among the Kyrgyz people, however, Kaiberen is not only perceived as a guardian of animals but also as a helper in difficult situations. Kaiberen holds a prominent place in Kyrgyz epics. The Kozhozhash Epic, for instance, illustrates Kaiberen's role as a punisher of hunters. In this epic, the skilled hunter Kozhozhash falls under Kaiberen's curse due to his excessive hunting, resulting in a tragic end. A similar theme is found in the Joodarbeshim Epic, where Kaiberen again assumes the role of punisher. In both epics, Kaiberen is portrayed as a powerful figure who not only protects nature but also punishes those who harm it. In Kyrgyz beliefs, Kaiberen is closely associated with hunting.

Hunting has been not only a source of sustenance for Turkic societies but also a social, military, and educational activity. However, the Kyrgyz developed certain rules to prevent overhunting and to protect nature. In mythological narratives, Kaiberen appears as a figure who intervenes when these rules are broken, punishing hunters who exploit game excessively. In Kyrgyz belief, Kaiberen ensures that hunting is conducted in a balanced and regulated manner, thus maintaining harmony with nature. However, Kaiberen is not only depicted as a punisher but also as a figure who helps hunters. In some narratives, hunters who show respect to Kaiberen and follow his rules are rewarded with abundant game and successful hunts. In this sense, Kaiberen acts as a mediator in maintaining nature's balance. Before setting out on a hunt, Kyrgyz hunters would pray to Kaiberen, asking for success and prosperity in their endeavors.

With the adoption of Islam, new meanings were attributed to Kaiberen. As the Turkic peoples converted to Islam, their previous belief systems were synthesized with Islamic doctrines, and old mythological figures were reinterpreted in an Islamic context. Kaiberen was influenced by this transformation, becoming associated with the "Forty Chiltens" (Forty Saints), a group of protective spirits in Turkic folk beliefs that persisted into the Islamic period. During this time, Kaiberen came to be viewed not only as the protector of game animals but also as a guardian and helper of people. In the post-Islamic period, Kaiberen became further linked with deer, a sacred animal in Turkic mythology. Deer have long been considered sacred in Turkic beliefs, often depicted as the shaman's primary helper spirit. With the advent of Islam, deer became associated with saints and spiritual figures, reinforcing Kaiberen's integration into Islamic beliefs. This study analyzes the role of Kaiberen.

Giriş

Tarihî kaynaklarda adı geçen en eski Türk boylarından biri olan Kırgızlar, Türkistan ve Sibirya başta olmak üzere geniş bir coğrafyada varlık göstermişlerdir. Bu durum ise onların hem Türkistan'daki bozkır hem de Sibirya'daki orman kültürüyle iç içe olmalarına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte her iki kültürde de Kırgızlar doğayla iç içe olmuş ve doğanın şartlarına ayak uydurmaya çaba sarf etmişlerdir. Bu durum ise Kırgızların dünya görüşü ve inançlarına da şekil vermiştir. Hayatta kalmak için doğadaki canlılığa muhtaç olan Kırgızlar, günümüze dek doğaya saygılı olmuş ve korumuştur.¹ Bu nedenle Kırgız toplumunda doğadaki canlılığın korunmasına dair pek çok inanış, bugüne dek var olmuştur. Bu inanışların bir kısmını doğadaki koruyucu ruhlara dair inançlar oluşturmaktadır. Kayberen de bu inanışlardan biri olup av hayvanlarının koruyucusu olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte tarihî süreç içerisinde Kayberen'e farklı anlamlar da yüklenmiştir.

Kayberen sözcüğüne bakıldığında, söz konusu kelimenin olağanüstü ve manevi kavramlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Kayberen sözcüğünün “gözle görünmeyen” anlamına gelen *gaip* ile “yoldaş” anlamındaki *eren* sözcüklerinden türediği düşünülmektedir.² Bu iki sözcüğün birleşimi ise Türk mitolojisinin derin bağlarını temsil etmektedir. Çünkü Sibirya halklarında “eren” sözcüğü koruyucu ruhlar ve şamanların yardımcıları için kullanılmaktadır. Örneğin Buryatlar, orman ruhuna “taril eren-noyon” adını verirlerken³ Tuvalılar, şaman yardımcılara ve bazı koruyucu ruhlara *eren* adını vermekte, şamanların kutsal bilgiyi erenler vasıtasıyla aldıklarına inanılmaktadır.⁴ “Eren” sözcüğünün bu farklı kullanımları, Kayberen'in çok yönlü bir mitolojik figür olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda *eren* sözcüğünün farklı anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin; Kül Tigin ve Tengri Kağan yazıtlarında *eren* sözcüğü “askerler, adamlar” anlamında kullanılmaktadır.⁵ *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* ise “eren” sözcüğünün karşılığı “adamlar, yiğitler, askerler” şeklinde verilmiştir.⁶ Bu bilgilerden sonra Kayberen kelimesini en genel tabirle “kayıp askerler, adamlar” veya “kayıp koruyucu ruhlar” olarak anlamlandırmak doğru olacaktır.

Kırgızlar arasında ise Kayberen birkaç farklı şekilde tasavvur edilen bir varlıktır. Genel olarak onun “av hayvanlarının” özellikle “geyiklerin koruyucusu” olduğuna ve gereğinden fazla avlanan avcıları cezalandırdığına inanılır.⁷ Bu bağlamda av iyisi gibi görünmektedir. Bazı destanlarda ise av hayvanlarına verilen genel bir adlandırma olduğu görülmektedir. Bunun dışında ise Kayberen, Manas başta olmak üzere bazı destanlarda “Kırk Çilten”⁸ ile birlikte anılmakta ve “göze görünmeyen, zor durumlarda kahramanlara yardımcı olmak için birden ortaya çıkıp kaybolan bir varlık” olarak betimlenmektedir.⁹ Bu bilgilerden de görüldüğü üzere Kayberen, hem hayvanların koruyucu hem de insanların koruyucusu olarak tasavvur edilen bir varlıktır.

¹M. Ş. Tölöbayev, “Kırgız Elinin Ekolojikalık An-Sezimi Cana Anın Körköm Önör Adabiyatta Çağıldırılışı”, *Kmktau Carçısı* 3/65 (2019): 437.

²A. Karıpkulov, *Manas Entsiklopediyası* (Bişkek: Muras, 1995), I: 255.

³İ.A. Mancigeev, *Buryatskie Şamanistiçeskie i Doşamanistiçeski Termini* (Moskva: Nauka, 1978), 69.

⁴E.V. Sundueva, L.S. Dampilpa, N.N. Nikolaeva, “Metamorfozi Mifologičeskih Personajey v Obryadovih Deystviyah Tyurko-Mongolskih Narodov”, *Tomskiy Jurnal Ling. i Antropologiya* 2/24 (2019): 182.

⁵Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 1998) 50, 78.

⁶Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te*, haz. A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 642.

⁷A. Z. Caparov i O.A. Akolov, “Ohota”, *Kırgızı Seriya: Narodı i Kulturu içinde*, ed. A.A. Asankanov, O.İ. Brusina i A.Z. Caparov (Moskva: Nauka, 2016), 143.; Abdimalip Murzakmetov, “Kırgız Ançılığı Cana Aga Baylanışkan İşenimder”, *Türk Elderinin Salttuu Sporttuk Oyundarı içinde*, ed. A. Mokeev, F. Unan vd. (Bişkek: Ktmü Yayınları, 2015), 121.

⁸Çilten veya Çiltan; Şamanizmle ilişkili olup Orta Asya'da genellikle azizleri nitelendirmek için kullanılır. Türkiye'de ise “kırklar” olarak bilinir. Bk. G.N. Potanin, *Gromovnik Po Poverym i Skazaniyam Plemen Yujnoy Sibiri i Severnoy Mongolii* (St. Petersburg: 1882), 141.

⁹A. Akmataliyev, M. Mukasov ve G. Orozova, *Kırgız Destanları 2*, çev. Caştegin Turgunbayer (Ankara: TDK Yayınları, 2007), 231.; S. Musayev, A.A. Akmataliyev, *Kırgız Destanları 6 Manas Destanı*, çev. Fikret Türkmen ve Şurubu Uraimova (Ankara: TDK Yayınları, 2007), 164-167.; O. Karatayev ve N.S. Eraliyev, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük* (Bişkek: Biyiktik, 2005), 131.

Bu çalışma, Kırgız kültüründe yer alan Kayberen inancının tarihsel evrimini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, Kayberen'in av hayvanlarının koruyucusu olarak tasavvur edilmesinin, İslamiyet'in kabulü sonrasında nasıl bir dönüşüme uğradığıdır. Çalışmanın hipotezi, Kayberen inancının İslamiyet'in yerleşmesiyle birlikte evrildiği, bu dönüşüm sürecinde yalnızca avcılık pratiğiyle sınırlı kalmayıp koruyucu ve yardım eden bir figür hâline geldiği yönündedir. Buna ek olarak, söz konusu dönüşüm sürecinin yerel toplumsal değerler, inançlar ve doğaya duyulan saygı gibi unsurların etkisiyle şekillendiği öne sürülmektedir. Araştırma, tarihsel kaynaklar ve sözlü kültür anlatılarının incelenmesi yoluyla, Kayberen inancının İslam öncesi dönemdeki işlevi ile İslamiyet sonrası dönüşümünü değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu sayede, Kayberen figürünün hem avcılık hem de toplumsal ritüel ve inançlar içerisindeki rolünün daha net bir şekilde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. Avcılık ve Kayberen

Avcılık, eski zamanlardan beri Türklerin hayatında önemli bir rol oynamıştır. Türkler besin elde etme, askerî talim, spor ve eğlence gibi farklı amaçlarla avlanmışlardır. Bu avlarda farklı yöntemler ve farklı av türleri kullanılmıştır. Avladıkları hayvanları da farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Av hayvanlarının etleriyle besin ihtiyaçlarını karşılamışlar, derileriyle giysi ve bazı eşyalar yapmışlar, boynuzları başta olmak üzere, bazı uzuvlarını ise silah ve ilaç yapımında kullanmışlar, ayrıca bu ürünlerin ticaretini de yapmışlardır. Bununla birlikte yaşamlarında her ne kadar avcılık bu kadar önemli bir yer tutsa da Türkler, gereğinden fazla avlanmamaya özen göstermişlerdir. Bunun nedeni ise gereğinden fazla avlanmanın olumsuz sonuçlar doğuracağına dair inanç ve tabiata olan saygıdır. Bu nedenle bazı Türk boyları arasında av hayvanlarının koruyucu ruhlarına dair inanışlar ortaya çıkmıştır.

Eski dönemlerde avcılığın Türklerin hayatında önemli bir role sahip olması sebebiyle Türkler gereğinden fazla avlanmamaya ve av hayvanlarının soyunun devamlılığına özen göstermişlerdir. Çünkü avcılıkla geçinen Türkler için av hayvanlarının varlığı, kendilerinin var olma mücadelesi için hayati derecede önem arz etmiştir. Bu sebepten ötürü pek çok Türk boyu arasında, gereğinden fazla avlanan avcıların orman iyesi, dağ iyesi veya av hayvanlarının iyeleri tarafından cezalandırılacağına dair inanışlar mevcuttur.¹⁰ Bu inanışlar vasıtasıyla av hayvanlarının gelecek yıllarda da var olması ve avlanma konusunda sıkıntı çekilmemesi garanti altına alınmak istenmiştir.

Kırgızlar halk inanışlarının önemli figürlerinden biri olan Kayberen de avcılıkla ilgili figürlerden biridir. Kırgızların inancına göre Kayberen, geniş getiren vahşi hayvanların özellikle de geyiklerin koruyucusudur. Kırgız halk inanışlarında Kayberen'in gereğinden fazla avlanan avcılarını cezalandırdığına inanılır.¹¹ Buna ek olarak bazı inanışlara göre 999 adet hayvan avlayan bir avcı, bir sonraki avını avlamaya hazırlandığında söz konusu avcıya, avcılığı bırakması yönünde doğaüstü bir mesaj verilir. Bu tür bir mesaj alan avcı dağlarda toynaklı hayvanları avlamayı bırakmalıdır yoksa Kayberen tarafından cezalandırılacağına inanılır.¹² Öte yandan Kayberen sadece ceza veren kötü bir figür değildir. Bazı anlatılarda Kayberen'in isteklerini yerine getiren avcılara bol hayvan verdiği ve bu avcılarının zenginleştiği ifade edilir. Bu tür anlatılar nedeniyle Kırgız avcılarını Kayberen'in lanetinden korunmak ve avın bereketli geçmesi için ava gitmeden önce Kayberen'den, kendilerine av hayvanı vermesi için dilekte bulunurlar.¹³

¹⁰Fuzuli Bayat, "Sosyo-Ekonomik Bağlamda Avcılık Kültü ve Av iyesi", *Folklor / Edebiyat Dergisi* 11/44 (2005): 54.; Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsatı", *Kırım Dergisi* 9/ 34 (2001): 39.

¹¹Caparov i Akcolov, "Ogota", 134-144; Murzakmetov, "Kırgız Ançılığı Cana Aga Baylanışkan İşenimler", 119-120.

¹²Gulnara Aitpaeva, *Sacred Sites of the Southern Kyrgyzstan: Nature, Manas, Islam* (Bishkek: Aigine Cultural Research Center, 2013), 193.

¹³Batma Kebekova, *Kırgız Elinin Kaada-Salt Irları* (Bişkek: Şam Basması, 2001), 5.

Kayberen figürü, Kırgız sözlü geleneğinde de kendisine geniş bir yer bulmuştur. Kırgız destanlarının birçoğunda Kayberen ve avcılar arasındaki mücadeleye rastlamak mümkündür. Kayberen ve avcı ilişkisini konu alan en mühim destan ise Kococaş Destanı'dır. Söz konusu destanda¹⁴ halkını avcılık ile besleyen usta avcı Kococaş'ın Kayberen'le olan mücadelesi anlatılmaktadır. Destana göre Kococaş oldukça mahir bir avcı olarak tasvir edilmekte ve bu nedenle avını gözünden vuran bir avcı olarak anılmaktadır. Destanda Kococaş'ın ava gittiği günlerden birinde karşısına çıkan bütün geyikleri öldürdüğü ve bu nedenle Kayberen'in ilencini (bedduasını) aldığı anlatılır. Kayberen'in kendisine beddua etmesi üzerine, Kococaş öfkelenir ve Kayberen'i öldürmeye niyetlenir. Kayberen ise avcıdan intikam almak amacıyla Kococaş'ı kayalıklarda peşinden koşturur. Bu koşuşturmanın sonucunda avcı uçurumdan düşerek kayalıklarda takılı kalır ve orada can verir.¹⁵

Kococaş Destanı, gerek olay örgüsü gerekse karakterleri bakımıyla Anadolu'daki Alageyik Efsanesi'ne oldukça benzemektedir. Her iki anlatıda da avcılığa düşkün olan kahramanlar, eşlerinin uyarılarına kulak asmayarak avlanmaya devam ederler. Bunun üzerine iki avcı da av sırasında geyiğin peşine düşerek can verir. Bu nedenle iki anlatının da Türklerin avcılık devirlerine ait inanışlar çerçevesinde şekillenmiş olduğu düşünülmektedir.¹⁶

Kococaş Destanı dışında Kırgızların Coodarbeşim Destanı'nda¹⁷ da Kayberen ve avcı arasındaki çekişmeyi görmek mümkündür. Bu destanda av sırasında tüm geyikleri öldüren avcı, sonunda Kayberen ile karşılaşır ve onu da öldürür. Ardından Kayberen'in eşi Ak Maral ile karşılaşan avcı, Ak Maral'ın bedduasını alır. Bunun sonucunda ise avcı, annesini ve eşlerini altı yıl göremez.¹⁸ Görüldüğü üzere bu destanda da Kayberen'in av hayvanları yahut geyiklerin koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kayberen'in de bir geyik olarak tasvir edildiği görülmektedir.

Kayberen figürünün önemli bir rol aldığı Kırgız destanlarından bir diğeri ise Karagul Botom Destanı'dır.¹⁹ Karagul Botom Destanı'nda da yukarıda sözü edilen destanlardakine benzer şekilde avcı ve Kayberen arasındaki mücadeleye vurgu yapılmaktadır. Bu destanda ava düşkünlüğüyle biline avcının av sırasında yanlışlıkla oğlunu vurduğu anlatılır. Oğlunu vurduktan sonra ise avcının derin bir kedere boğularak kendi kendine söylenmeye başladığı belirtilir. Avcı, av sırasında bütün geyikleri vurduğu için Kayberen'in bedduasını aldığı ve bu nedenle oğlunu vurarak cezalandırıldığını düşünür.²⁰

Kayberen, Kırgız anlatılarında genellikle olumsuz olarak tasvir edilmesine rağmen, bazı rivayetlerde avcılara yardım eden, iyi bir figür olarak tasvir edilmektedir. Kayberen'in bu rolüne ilişkin Kırgızlar arasında anlatılan bir hikâyeye göre Kırgız avcılardan birisinin av hayvanları peşinde dolaşırken mağarada bir kadınla karşılaştığı, kadının avcıdan genç ve dişi hayvanları öldürmemesini istediği, avcının ise kadının bu isteğini kabul ettiği ve bu olaydan sonra kısa süre içerisinde zengin olduğu anlatılmaktadır.²¹ Söz konusu hikâyede

¹⁴Kococaş Destanı; Kırgızların küçük destanlarından biri olup, Kayberen tarafından cezalandırılan bir avcıyı konu edinmektedir. Söz konusu destan roman, film gibi edebi ve sanat eserlerine de konu olmuştur. Bk. G. Aitpaeva, "The Triad of Crime, Punishment and Forgiveness in the Kyrgyz Epic Kocojash", *Journal of Folklore Research* 43/2, (May – Aug., 2006), 109-128.; Abdıldacan Akmatallyev ve Keneş Kirbaşev, *Kococaş* (Bişkek: Şam Basması, 1996).

¹⁵A. Akmatallyev ve K. Kirbaşev, *Kırgız Destanları III Kococaş Destanı* (Ankara: TDK Yayınları, 2007).

¹⁶Şule Gezer, "Alageyik Efsanesi İle Kococaş Destanında Ortak Unsurlar", *Folklor/ Edebiyat* 23/89 (2017): 9-25.

¹⁷Coodarbeşim Destanı, Kırgız kahramanlık destanlarından biri olup, Er Töştük Destanı'nın devamıdır. Destanda Coodarbeşim, babası Er Töştük'e benzer şekilde düşmanlar ve olağanüstü varlıklarla savaşır. Destanın günümüze birkaç farklı varyantı ulaşmıştır. Bk. Doğan Kaya, *Kırgız Destanları* (Ankara: Salkımsöğüt Yayınları 2015), 77-78.; K. Kirbaşev, A. Akmatallyev ve A. Bekbolotov, *Coodarbeşim: Kence Epos 7. Tom* (Bişkek: Avrasiya Press, 2015).

¹⁸Cıldız Alimova, *Kırgız Destanları XIV: Coodarbeşim Destanı* (Ankara: TDK Yayınları, 2017), 157-162.

¹⁹Karagul Botom Destanı'nda av sırasında yanlışlıkla oğlunu vuran bir avcının hikâyesi anlatılmaktadır. Kırgızların ünlü destanlarından biri olan bu eserin altı eş metni bulunmaktadır. Bk. Kaya, *Kırgız Destanları*, 121.; A. Akmatallyev vd., *El Adabiyatı Seriyası 31. Tom: Eldik Poemalar* (Bişkek: Biyiktik Basması, 2012).

²⁰A. Akmatallyev vd., *El Adabiyatı Seriyası 31. Tom: Eldik Poemalar* (Bişkek: Biyiktik Basması, 2012), 85-100.

²¹N. Narınbayeva, "K Voprosu O Totemizme V Drevnetyurskoy Kulture", *Problemi Traditsii i İnnovatsionnoy Novizni Hudojestvennogo Voploşeniya Natsionalnoy İdei i İdei "Mengilik El" v Literature* (Almatı: Kaznu, 2015), 41.

avcıyla karşılaşan kadının av hayvanlarının koruyucusu olduğuna inanılan Kayberen olması muhtemeldir. Çünkü genç ve dişi hayvanların avlanmasının Kayberen'in hoşuna gitmediği inancı, Kırgız avcılar arasında yaygındır. Ayrıca Kırgızlar, Kayberen'in mağaralarda yaşayan, beyaz tenli bir kadın olduğuna da inanmaktadır.²² Kayberene yüklenen olumlu rolün ise avcılığın ekonomik önemini kaybettiği dönemlerde gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Kırgız destanlarında genellikle iye olarak tanımlanan Kayberen'in bazen bir bölge olarak tarif edildiği durumlarda mevcuttur. Bölge olarak anlatıldığı zamanlarda Kayberen genellikle "Kayıp" kelimesi ile zikredilmektedir.²³ Nitekim Kayıp ve Kayberen sözcüklerinin birbirlerinin karşılığı olarak kullanıldığı da bilinmektedir.²⁴ Hikâyelerde avcılarının kayıp olarak anılan bölgelere giderek avlandıklarından sıklıkla bahsedilmektedir. Bu durumun en güzel örneklerinden biri, Bağış Destanı'nda geçmektedir. Destanda, Kayıp olarak anılan yerde her türden av hayvanının bol olduğu anlatılmaktadır.²⁵ Buna ek olarak Manas Destanı'nın bazı varyantlarında da "Kayıpçı'nın Kara Dağı" veya "Kayıpçı Dağı" şeklinde bir yerden bahsedilir. İnanışa göre "kayıp" olan kimseler bu dağda bulunurlar. Bu tür kimselerin gözle görünmediğine ve insanlara yardım ettiğine inanılır. Ayrıca Manas'ın oğlu Semetey'in de "kayıp" olarak "Kayıpçı Dağı"nda dolaştığı Manas Destanı'nda anlatılmaktadır.²⁶ Bu bilgilerden hareketle Kayberen'in bazı eserlerde bir yer adı olarak kullanılması, Kayberen'in sadece av iyesi değil dağ, orman veya göl iyesi de olabileceği fikrini akıllara getirmektedir. Nitekim Sibiry Türklerinin dağ ve orman ruhlarından av diledikleri bilinmektedir.²⁷ Yani dağ ve orman gibi yerlerin koruyucu ruhları aynı zamanda av hayvanlarının da koruyucusu olarak düşünülebilmektedir. Bu nedenle Kırgızlar arasındaki Kayberen figürünün, eski dönemlerde sadece av hayvanları veya geyiklerin değil, dağ veya orman gibi daha genel unsurların koruyucu ruhu olduğu düşünülebilir.

Avcılık ve Kayberen ilişkisine dair yukarıda verilen bilgilerden görüldüğü üzere Kayberen, Kırgız toplumunun ekolojik etik anlayışlarıyla doğrudan ilgilidir. Doğal çevreyle kurulan ilişkilerin biçimleri her halkta farklılık gösterir; çünkü ekolojik gelenekler her toplulukta farklı doğal, iklimsel, coğrafi ve sosyo-kültürel koşullar altında biçimlenmiştir. Kırgızların ekolojik tutumları üzerinde de onların konargöçer hayat tarzları ve yaşadıkları coğrafyanın fiziki ve iklimsel şartları temel belirleyiciler olmuştur. Bu nedenle Kırgızlar doğadaki herhangi bir olumsuzluğun kendi yaşamlarını etkileyeceğinin bilincinde olarak doğaya dostça yaklaşmışlardır.²⁸ Bu durum onların avcılık faaliyetlerine de yansımıştır. Çünkü yaşadıkları coğrafyanın şartları gereği Kırgızlar için eski dönemlerden beri, avcılık oldukça önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Bilindiği üzere avcılığın temel ekonomik faaliyet olduğu toplumlarda avcılar, av silahları, av hayvanları vb. avla ilgili neredeyse her şeye önem atfedilmektedir. Öyleki avcılığa verilen önem nedeniyle eski çağlarda topluma av eti temin eden kişiler kahraman kabul edilmiş ve avcılık sosyal statüler üzerinde belirleyici bir unsur olmuştur.²⁹

Kırgız toplumunda da avcılığın ekonomik rolü ve yaşamın sürdürülebilmesi üzerindeki önemi sebebiyle avcılar kahramanlaştırılmış ayrıca zaman içerisinde avcılıkla ilgili inanış, kural, tabu vb. çeşitli davranış

²²Mayramgül Diykanbay, "Kırgızlarda Dağ Keçilerinin Koruyucu İyesi Kayberen", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi (Özel Sayı)* (2023), 49.

²³Çiğdem Akyüz, "Bağış Destanı İnceleme Metin" (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2013), 399, 499, 508, 517, Ulusal Tez Merkezi (322003).

²⁴K.K. Yudahin, *Kırgızsko-Russkiy Slovar* (Frunze: Sovyetskaya Entsiklopediya, 1985), I: 325.

²⁵Akyüz, "Bağış Destanı İnceleme Metin", 508.

²⁶G.B. Nusubaliyeva, "Kayıp Düynö: Semeteydin Kayıp Boluşu (Cusup Mamaydın Variantı Boyunça)", *Nauka, Noviytehnologii i İnovatsii Kirgizstana*, 3 (2017): 181.

²⁷N. P. Direnkova, *Tyurki Sayano-Altaya: Stati i Etnografiçeskie Materialı* (Sankt-Peterburg: Nauka, 2012), 150.; M.G. Levin i L. P. Potapov, *Narodı Sibiri Etnografiçeskie Oçerki* (Izdatelstvo Akademii Nauk Sssr., 1956), 301.

²⁸C.K. Urmanbetova i S.M. Abdrasulov. *İstoki i Tendentsii Razvitiya Kirgızskoy Kulturi*. (Bişkek: İlim, 2009), 37.

²⁹E. Amasya, D. U. Eraslan. "Bokzır Toplumlarında Toplumsal Tabakanın Göstergesi Olarak Halka Avları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, (2023): 242-248.

ilkeleri oluşmuştur. Avcılığın önemi nedeniyle Kırgızlar hayatlarını av işlerine göre düzenlemeye gayret etmişlerdir. Bu hususu ise Kırgızların geleneksel takvimlerinde görmek mümkündür. Söz konusu takvimde bazı aylar teke, geyik, gibi av hayvanlarının isimleri ile adlandırılmaktadır. Bunun sebebi ise hayvanların çiftleşme, gebe kalma ve yavrulama zamanlarının tespit edilmesidir. Çünkü Kırgızlar için bu tür dönemlerde hayvanları rahatsız etmek, doğaya aykırı iş yapmak anlamına gelmektedir.³⁰ Bu anlayış açısından bakıldığında Kayberenin de Kırgızların ekolojik ahlakları ve avcılığın sürdürülebilirliği konusundaki endişeleriyle ilişkili olması muhtemeldir. Çünkü av ekonomisinin sürdürülebilmesi için av hayvanlarının varlıklarını sürdürmeleri gerekmektedir. Bu durumun ise Kayberen örneğinde görüldüğü üzere dişi hayvanların, gebe hayvanların veya üreme potansiyeli daha yüksek olan genç hayvanların avlanmasına dair bazı tabuların ortaya çıkışına neden olması mümkündür. Nitekim toplumsal yasaklar ve tabular, yalnızca kültürel ya da dinsel geleneklerin bir parçası değil, aynı zamanda doğayla insan arasındaki dengenin korunmasına katkı sağlayan önemli sosyal mekanizmalar olarak kabul edilmektedir.³¹

İşlevsel açıdan bakıldığında folklor içinde yer alan tabu ve kaçınma davranışları, farkında olunmadan da olsa ekolojik sistemin sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Özellikle doğadan henüz kopmamış, çevresiyle uyum içinde yaşayan topluluklarda görülen tabiat kültürleri ve yerel inanç biçimleri, belirli doğal alanların, su kaynaklarının veya ormanların kirletilmesini engelleyerek ekolojik dengeye hizmet etmektedir.³² Bu tür inançlar, insanların doğal kaynakları ölçsüz biçimde tüketmesinin önüne geçer; doğayla mesafeyi, saygıyı ve sınırı öğretir. Başka bir ifadeyle avla ilgili yasak ve inanışlar da aslında doğadaki besin zincirinin korunmasına ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda aslında Kayberen gibi sadece bir mitolojik varlık, batıl inanç veya irrasyonel pratik olduğu düşünülen inanışlar, insanı sınırlandırarak ekolojik yıkımı önleyen etik bir denge mekanizması olarak değerlendirilebilir.³³

Ekolojik çerçevede Kayberenin, av ekonomisinin sürdürülebilirliği için gerekli bir ahlaki mekanizma olduğunu ifade etmek mümkündür. Kırgız kültüründe Kayberenle ilgili olarak yukarıda verilen bilgilerden de görüldüğü üzere, Kayberenin av hayvanlarının korunması ve doğal dengenin sürdürülmesi konusunda önemli bir işleve sahiptir. Bu durum Arne Naess'in ortaya koyduğu ekolojik yaklaşımların "yaşa ve yaşat" ilkesiyle benzeşmektedir.³⁴ Çünkü söz konusu ilkenin uygulanması ekosistemi korumakta ve zenginleştirilmektedir.³⁵ Kısacası Kırgız avcılık geleneğindeki Kayberen'e av öncesi dua etmek, av için izin istemek, dişi ve genç hayvanları öldürmemek gibi ritüeller, günümüz çevre politikalarının hedeflediği dengeyi asırlar öncesinden sağlamıştır. Bu nedenle Kayberen kültü, ekolojik kültürün kolektif bilinç aracılığıyla aktarılan gelen folklorik bir formu olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere günümüzde çevre sorunları, insanoğlunun doğadan kopuşunun bir sonucu olarak kabul edilmektedir.³⁶ Oysa Kırgız halk kültüründe Kayberen'in öğrettiği temel ilke, doğaya hükmetmek ve ondan uzaklaşmak yerine onunla uyum içinde yaşamak gerektiğidir. Doğayı tüketilecek bir kaynak değil, korunması gereken kutsal bir varlık olarak gören bu anlayış, yaşamın sürdürülebilirliği için önemli bir araç olarak görülmektedir.³⁷

³⁰B. İsakov. "Kırgız Konargöçerleri Arasında Geleneksel Takvim Anlayışı". *Gazi Akademik Bakış*, 6/11, (2012): 202.

³¹F. Berkes, C. Folke, M. Gadgil. "Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience, and Sustainability", In: *Biodiversity Conservation: Problems and Policies*, ed. C.A. Perrings, K.G. Maler and et al. (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1995), 272-276.

³²Mehmet Ali Yolcu, Mehmet Aça. "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor". *Folklor/Edebiyat*, 25/100, (2019): 867.

³³Yolcu ve Aça, "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor", 867.

³⁴Arne Naess. "The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement". *Inquiry: an Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 16/1, 1973: 96-98.

³⁵Engin Arıkan. "Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı". *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/1, 2020: 202.

³⁶Arzu Maltaş. "Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17/29, 2015: 2.

³⁷G.M. Kasımalıyeva. "Duhovniye Osnovi Ekologičeskoy Kulturi Kırgızskogo Etnosa". *Kultura v Evraziyskom Prostranstve: Traditsii i Novatsii*, 1/2, 2018: 27-29.

2. Kırk Çiltlen ve Kayberen

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere Kayberen, bazı Kırgız destanlarında “Kırk Çiltlen” olarak veya “Kırk Çiltlen” ile birlikte onlardan biri olarak anılır. Burada Kayberen’in, Kırk Çiltlenle ilişkisine değinmeden önce kısaca Kırk Çiltlen figüründen bahsetmek gerekmektedir. Anadolu’da Kırklar olarak bilinen dervişler grubu, bazı Türk coğrafyalarında “Kırk Çiltlen” veyahut “Gayb Erenleri” olarak bilinmektedir.³⁸ Ayrıca bu grup tasavvufta *ricâlü’l-gayb* olarak bilinmektedir. Buradaki *ricâl* kelimesi; “erkek, mert ve yiğit” anlamlarına gelen *recül* kelimesinin çoğuludur.³⁹ Bununla birlikte *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te *eren* sözcüğünün “adamlar, yiğitler, askerler” gibi anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁰ Bu bilgilerden de görüleceği üzere *eren* ve *ricâl* sözcükleri oldukça yakın anlamlara sahiptir. Her iki kavramda da “kayıp insanlar, kayıp yiğitler” gibi bir anlam verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte *ricâlü’l-gayb* Türkçede, “üçler yediler kırklar” olarak da bilinmektedir.⁴¹ Orta Asya halk inanışlarında ise bunlar genellikle “Kırk Çiltlen” olarak bilinir ve kırk yardımcı ruh olduklarına inanılır.⁴²

Kırgız halk inanışlarında Kırk Çiltlen ve Kayberen’in insanlardan uzak bir şekilde dağlarda, mağaralarda veyahut gizli yerlerde yaşadıklarına ve gizli güçlere sahip olduklarına inanılır.⁴³ Buna benzer şekilde tasavvufta da *ricâlü’l-gayb* zümresinin sıra dışı özelliklere sahip olduklarına ve onların yerini Allah’tan başka kimsenin bilmediğine inanılır.⁴⁴ Ayrıca bu zümrenin gizli âlemlerin koruyucuları olduğuna da inanılmaktadır. Bu noktada Kayberen ve *ricâlü’l-gayb* topluluğu arasında bir başka benzerlik ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kırgız halk inançlarında Kayberen’in bilinmeyen âlemlerin koruyucusu olduğuna da inanılmaktadır.⁴⁵ Yani Kayberen, bilinmeyen, gizli bir dünyaya aittir.

Kırgızlar Kayberen, evliya yahut çeşitli destan kahramanları gibi millî karakterlerin yaşadığına inandıkları bilinmeyen âleme “kayıp düynö” yani “kayıp dünya” demektedirler.⁴⁶ Buna ek olarak söz konusu âlemde yaşayan varlıkların zor durumlarda insanlara yardım ettiklerine ve onları koruduklarına inanmaktadırlar.⁴⁷ Kırgızlar arasındaki bazı inanışlara göre “kayıp” olduğu inanılan kişiler ölmez, “kayıp dünya” adı verilen başka bir âleme giderler.⁴⁸ Manas Destanı’nın bazı varyantlarında da Manas’ın oğlu Semetey’in “kayıp” olduğu yani kayıp dünyaya gittiğine dair anlatılar mevcuttur.⁴⁹

Bununla birlikte *eren* sözcüğünün Sibiry Türkleri arasında şaman ve koruyucu ruhları nitelendirmek için kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰ Bu bilgiler doğrultusunda Kayberen’in kayıp dünyadaki bir eren yani bilinmeyen âleme ait koruyucu bir ruh olarak düşünülmüş olması muhtemeldir. Buna ek olarak Uygur Türklerinin şaman-

³⁸Potanin, *Gromovnik Po Poverym i Skazaniyam Plemen Ujnoy Sibiri i Severnoy Mongolii*, 141; Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2004), 304, 313.

³⁹Süleyman Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 81.

⁴⁰Mahmud. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, 642.

⁴¹Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, 81.

⁴²David S. Kara, “Kirghiz Shamanism”, In: *Shamanism, an Encyclopedia of World Beliefs, Practices and Culture*, ed. N. Mariko Walter and E. J. N. Fridman (Denver: ABC Clio, 2004), 580.

⁴³Nestor, A. Manıçkin, *Şamanizm i Duhovno-Magiçeskiye Praktiki Kırgızov* (Moskva: Smart İvent, 2020), 151.

⁴⁴G.P. Snesarev, *Reliktı Domusulmanskih Verovaniy i Obryadov u Uzbekov Horezma* (Moskva: Nauka, 1969), 62. Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, 81.

⁴⁵G. Aytpayeva, *Svyatiye Mesta Severa Kırgızstana: Priroda, Çelovek, Duhovnost* (Bişkek: 2015), 30.

⁴⁶Nestor A. Manıçkin, “Svyaşenniye Mesta i Fenomenologiya Skritogo Mira”, *Nauka, Noviyeh Tehnologii i İnnovatsii*, 3 (2015): 186.

⁴⁷Bakçiyev T.A., “O Ponyatii Kayıp v Epose Manas”, *Vestnik Severo-Vostoçnogo Universiteta Federalnogo Universiteta İmeni M.K. Ammosova Seriya Eposovedeniye*, 3/15 (2019): 28.

⁴⁸T.A. Bakçiyev, *Manosovedeniye* (Bişkek: 2012), 53.

⁴⁹Nusubaliyeva, “Kayıp Düynö: Semeteydin Kayıp Boluşu (Cusup Mamaydin Variantı Boyunça)”, 180.

⁵⁰Potanin, *Gromovnik Po Poverym i Skazaniyam Plemen Ujnoy Sibiri i Severnoy Mongolii*, 302.

ların koruyucu ruhlarına “çiltlen” dedikleri bilinmektedir.⁵¹ Buna benzer şekilde Kırgız Türkleri arasında da Kayberen ve Kırk Çiltlen’in şamanların yardımcı ruhlarından olduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁵² Bu bilgiler doğrultusunda Kayberen’in av hayvanlarını koruyan bir varlık iken zaman içerisinde koruyucu bir ruha dönüştüğünü düşünmek mümkündür. Nitekim başta Manas olmak üzere çeşitli Kırgız destanlarında Kayberen ve Kırk Çiltlen, av hayvanları dışında insanları da koruyucu bir varlık olarak tasvir edilmektedir.

Manas Destanı’nda Kırk Çiltlen, Manas’a ilk olarak bir kurt olarak görünür. Bu kurt Manas’ın gütmekte olduğu kuzulardan birini kaçıtır. Manas kurdun peşine düşer ve onun bir mağaraya girdiğini görür. Mağarada ise hayvan postu giymiş kırk kişiyi görür. Destanda bu kırk kişinin Kırk Çiltlen olduğu belirtilir. Bu olaydan sonra destan boyunca Kırk Çiltlen, Manas’ın zora düştüğü anlarda birden ortaya çıkarak ona yardım eder.⁵³ Manas Destanı’nda Kayberen ve Kırk Çiltlen, av veya geyiklerin koruyucusu olmaktan ziyade insanlara yardım eden bir varlık olarak tasvir edilmiştir.⁵⁴ Kısacası tarihî süreç içerisinde Kırgız toplumunda Kayberen, farklı şekillerde tasavvur edilmeye başlanmıştır.

Manas Destanı’nda bazı durumlarda Kırk Çiltlen’in her biri; kurt, pars, kartal gibi farklı hayvanlara dönüşerek Manas’a yardım etmektedir. Bu husus Kırk Çiltlen’in don değiştirdiğini yani farklı varlıklara dönüştüğünü göstermektedir. Anadolu’da bu durum genellikle Alevi-Bektaşî tasavvufunda görülen bir durumdur. İnanca göre mutasavvıflar farklı hayvanların donuna girebilmekte yani farklı hayvanlara dönüşebilmektedirler. Örneğin; Hacı Bektaş-ı Veli’nin güvercin, Abdal Musa’nın ise geyik donuna girdiğine dair rivayetler mevcuttur.⁵⁵ Öte yandan Şamanizm’de de şamanların yardımcı ruh olarak seçtikleri hayvanlara dönüştüklerine inanılmaktadır. Buna ek olarak eski Türk inancında da ulu ataların ruhlarının yardımcı ruhlara dönüştüğüne inanılır.⁵⁶ Yakutlar bu yardımcı ruhları *işe kıl*,⁵⁷ Kazak ve Kırgızlar ise *arbak*⁵⁸ olarak adlandırır. Bununla birlikte Şamanların yardımcı ruhları olan ve hayvan şeklinde tasavvur edilen İşe Kıl’ın Orta Asya’da antropomorflaşarak ervah yani arbak adlı ruhlara dönüştüğü düşünülmektedir.⁵⁹

Kırgızların Munduk ve Zarlık Destanı’nda⁶⁰ Kayberen’in Kırklara yardımcı bir varlık olduğu göze çarpmaktadır. Bu destanda anlatıldığına göre çocuğu olmayan bir han, gördüğü rüya nedeniyle altmış birinci karısını alır. Bu kızın hamile kalması üzerine hanın diğer eşleri onu kıskanır. Bu nedenle hanın eşleri, yaşlı bir kadına altın verir ve kadından, doğacak olan çocukların yerine yavru köpek koymasını, çocukları ise öldürmesini isterler. Yaşlı kadın ise çocukları öldürmek istemez ve onları suya bırakır. Daha sonra ise bu çocukları Kayberen kurtarıp dağa götürür ve geyiklere emzirterek Kırk Çiltlen ile birlikte büyütür.⁶¹ Görüldüğü üzere

⁵¹ Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 142.

⁵² T. D. Bayaliev, *Doislamskie Verovaniya i İh Perejitrki u Kirgizov* (Frunze: İlim, 1972), 134-137.; Maniçkin, *Şamanizm i Duhovno-Magiçeskiye Praktiki Kirgizov*, 132.

⁵³ Musayev ve Akmatliyev, *Kırgız Destanları 6 Manas Destanı*, 161-390.; Karıpkulov, *Manas Entsiklopediyası*, 255-256.

⁵⁴ Karıpkulov, *Manas Entsiklopediyası*, 106, 129, 204.

⁵⁵ Nihat Azamat. “Kaygusuz Abdal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25:74-76.; A. Mehmet Küçük, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde Don Değişirme”, *Bilig*, 94 (2020): 111.

⁵⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: TTK Yayınları, 1986), 81-83.

⁵⁷ İşe kıl; genellikle şamanların eş ruhu olarak düşünülmektedir. A. İnan bu varlığın önceleri tüm insanlarda olduğuna inanılmaktayken, zaman içerisinde sadece şamanlarla sınırlı kaldığını düşünmektedir. Bk. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 81-83.

⁵⁸ Arbak; Kırgız toplumunda genellikle ata ruhlarını belirtmek için kullanılmakta olup bu kelimenin Arapça ruh kelimesinin çoğulu olan “ervah” sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bk. K.O. Kulaliyeva, “Realizatsiya Slova Duh (Arbak) Na Materiale Folklornih i Literaturnih Proizvedeniy Kirgizskogo Naroda”, *Nauçnyy Aspekt*, 4/1 (2019): 386.; Kırgızların inanışına göre arbaklar, hayatta kalan yakınlarını izlemekte ve onlara iyilik veya kötülük edebilmektedir. Bu nedenle Kırgızlar ölmüş atalarına saygısızlık etmemeye gayret ederler. Bk. F. Poyarkov, “iz Oblasti Kirgizskih Verovaniy”, *Etnografiçeskoye Obozreniye*, 11/4 (1891): 24-25.

⁵⁹ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 148-149.

⁶⁰ Munduk ve Zarlık Destanı’nın ana konusunu çocuksuzluk oluşturmaktadır. Destan, Kırgızlar dışındaki Türk boyları arasında da oldukça yaygındır ve farklı adlarla anılır. Destanda Kayberen; koruyan, kollayan ve geleceğe dair rüyalar gören doğaüstü bir varlık olarak tasvir edilir. Bk. A. Akmatliyev vd. *Munduk, Zarlık, Kız Darıyka, Nariçbay: El Adabiyatı Seriyası 11* (Bişkek: Şam Basması, 2002).

⁶¹ Akmatliyev, Mukasov ve Orozova. *Kırgız Destanları 2*, 205-207.

söz konusu destanda Kayberen, Kırk Çilten'le birlikte koruyucu bir rol oynamaktadır. Buna ek olarak bu destandaki olay örgüsüne sahip bir başka efsane daha mevcuttur. Bu efsanede de Kayberen'in büyüttüğü çocuklardan bahsedilir. Söz konusu efsaneye göre dağda doğum yapan otuz kızın dünyaya getirdiği bebekleri Kayberen beslemiştir. Hatta bazı çocuklar annelerinin sütü yerine geyiğin sütünü içmişlerdir.⁶² Görüldüğü üzere bu efsanede de Kayberen koruyucu ve insanlara yardım eden bir konumdadır.

Kırgızlar arasında Kayberen'in koruyucu ve yardımcı rolüne dair başka anlatılar da bulunmaktadır. Bu anlatılarda da Kayberen, Kırklar yani Kırk Çilten ile birlikte anılır. Bu anlatılardan birine göre çocuğu olmayan bir çiftin çocuk sahibi olabilmek için yıllarca Tanrı'ya dua ettikleri ve bu çift yaşlandığında Tanrı'nın onlara 40 çocuk verdiği anlatılır. Ancak dileklerinin gerçekleşmesine rağmen yaşlı çiftin bu çocuklara bakmadığı ve onları bir dağa bıraktığı rivayet edilir. Dağda yalnız başına kalan bu bebeklerin ise Kayberen tarafından beslenip büyütüldüklerine inanılır. Halk inanışına göre ise bu çocuklar büyüyünce insanlara yardım eden ve gözle görünmeyen varlıklara dönüşürler.⁶³ Burada çocukların gözle görünmeyen ve insanlara yardım eden varlıklara dönüşmesi onların Kırklar olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca çocukların sayısının da kırk olması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu rivayetteki bu unsurlar göz önüne alındığında bu rivayetin Kırk Çilten veya Kayberen'in kökenine dair uydurulmuş bir anlatı olması muhtemeldir. Ancak bu konuda yorum yapmak için yeterli ölçüde bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte buraya kadar verilen örneklerden de görüldüğü üzere Kayberen, av iyesi dışında, insanları koruyan bir varlık olarak da tasavvur edilmektedir. Bununla birlikte Kayberenin bu rolü üzerinde onun bir geyik olarak tasavvur edilmesinin de etkili olması muhtemeldir. Bu nedenle geyik ve Kayberen ilişkisine de değinmek gerekmektedir.

3. Geyik ve Kayberen

Kayberen'le ilgili dikkat çekici özelliklerden bir tanesi de onun geyikle olan ilişkisidir. Kayberen, av hayvanlarının koruyucusu olarak tasvir edildiğinde veya Kırklarla birlikte anıldığında, geyik yahut geyikle ilişkili bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle konumuzla ilgili olduğu ölçüde Türk dünyasında geyik ile ilgili inanışlardan kısaca söz etmek gerekmektedir.

Kırgız halk inanışlarında geyik, Kayberen ve Kırklarla birlikte anıldığında genellikle koruyan, yardım eden bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Bu durum muhtemelen Kırgızların geleneksel inançlarının bir kalıntısı olmalıdır. Nitekim Kırgızlarda geyik, eski dönemlerden itibaren önemli ve özel bir hayvan olarak düşünülmüştür. Kırgız kültüründe geyiğin, şamanların en önemli yardımcı ruhu olarak kabul edildiğine ve şamanların geyiği anneleri olarak gördüğüne dair bilgiler mevcuttur.⁶⁴ Buna ek olarak Kırgız şamanlarında olduğu gibi Altay Türklerinde de şamanların geyiği yardımcı ruhların en önemlisi olarak kabul ettikleri bilinmektedir.⁶⁵ Bu bilgilere ilave olarak Türk kültüründe de şamanların ritüeller sırasında geyik başta olmak üzere çeşitli hayvanlara ait aksesuarları kullandıkları bilinen bir durumdur. Bu aksesuarlar bazen Şaman elbisesi üzerinde bazen ise şamanın davul, kamçı vb. araç gereçleri üzerinde yer alabilir. Bunun sebebi ise Şamanların yardımcı ruhu olan hayvanlar aracılığıyla kötü ruhlarla mücadele ettiğine ve başka dünyalara yolculuk yaptığına inanılmasıdır.⁶⁶ Örneğin Yakut şamanları göğ ve alt dünyaya yolculuk yapmak için geyik derisinden elbise giymek gerektiğine inanmaktadırlar.⁶⁷ Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte konumuz gereği hepsini burada sıralamaya lüzum yoktur. Bununla birlikte yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı

⁶²S.M. Abramzon, *Kırgız Cana Kırgızistan Tarihi Boyunca Tandalma Emgektek* (Bişkek: Soros Fondu, 1999), 200.

⁶³Bayaliev, *Doislamskie Verovaniya i İh Perejtki u Kirgizov*, 115.

⁶⁴Bayaliev, *Doislamskie Verovaniya i İh Perejtki u Kirgizov*, 15.

⁶⁵L.P. Potapov, "Sledı Totemistiçeskih Predstavleniy u Altaytsev", *Sovjetskaya Etnografiya*, 4/5 (1935): 134-152.

⁶⁶Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000), 71-88.; Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, 173.

⁶⁷Mihaly Hoppal, *Avrasya'da Şamanlar*, çev. B. Bayram ve H. Şevket Çağatay Çapraz (İstanbul: Yky Yayınları, 2012), 206.

üzere geyik, Şamanlıkta oldukça mühim bir rol oynamaktadır ve şamanların en önemli yardımcı hayvanlarından biridir.

Geyiğin Şamanlıktaki yardımcı rolüne ek olarak, konumuz açısından önem teşkil eden diğer bir rolü ise onun yol gösterici olma özelliğidir. Türk kültüründe geyiğin yol göstericiliğine dair çeşitli anlatılar mevcuttur. Bunların en meşhur olanlarından birisi Avrupa Hunları ile ilgili olan efsanedir. Söz konusu efsaneye göre Hun avcılarının av sırasında bir geyiği kovalamaları sonucu yeni ülkelerine ulaştıkları anlatılmaktadır.⁶⁸ Bu efsanede geyik, Hunlara rehberlik eden bir rolde yer almaktadır. Geyiğin yol gösterici rolüne dair bir başka örnek Dede Korkut'ta yer alır. Bu eserdeki hikâyelerden birine göre doğdukları vakit beşik kertmesi yapılan ancak birbirlerinden habersiz olan iki genç, bir geyik vasıtasıyla birbiriyle karşılaşır. Hikâyede bahsedilen gençlerden olan Bamsı Beyrek, av sırasında bir geyiğin peşine düşer ve onu kovalarken beşik kertmesi olan Banı Çiçek'in çadırının önüne gelir.⁶⁹ Görüldüğü üzere bu anlatıda da geyik, yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Buna ek olarak bazı Güney Sibiryâ masallarında da geyik, tanrının elçisi olarak tasavvur edilmektedir. Bu masallardan birine göre av sırasında peşine düştüğü geyiğin dağda açılan bir delikten içeri girdiğini gören avcı, söz konusu delikten içeri girer ve burada karşısına Yedi-Tanrı çıkar.⁷⁰ Bu anlatıda ise geyiğin avcıyı tanrılara götürmesi onun hem kutsal bir hayvan olduğunu hem de tanrılara giden yolda insana rehberlik ettiğini göstermektedir. Bu bilgilere ek olarak Moğollar ve Tatarların da geyiği yol gösterici olarak kabul ettikleri bilinmektedir.⁷¹ Geyiğin yol gösterici rolüne dair daha pek çok anlatı olmasına rağmen, bu rivayetlerin tamamını burada zikretmeye lüzum yoktur.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk kültüründe geyik bazen yardımcı bir hayvan bazen ise yol gösterici olarak tasavvur edilmiştir. Bununla birlikte İslamiyet'ten önce şamanların yardımcısı olarak kabul edilen geyik, İslam'dan sonra velilerle ilişkilendirilmiş gözükmektedir. Geyikle ilgili anlatılar göz önüne alındığında geyik, İslami dönemde Allah veya evliyaların isteğiyle hareket eden bir aracı yahut doğrudan evliyaların yardımcısı olarak düşünölmeye başlanmıştır. Nitekim İslam'dan sonra geyiğin evliya ve dervişlerle olan ilişkisine dair pek çok anlatı mevcuttur.

İslami dönemde geyikle ilgili anlatılara bakıldığında, bu tür anlatılarda genellikle evliya veya dervişlerin geyik donuna girdikleri anlatılmaktadır. Bu anlatılardan birine göre Hacım Sultan, iki veliyle birlikte Seyyid Battal Gazi'nin kabrini ziyaret eder. Orada bir geyik gören Hacım Sultan: "Seyyid'in ruhu bizi karşılamaya çıktı" der. Ardından geyik ortadan kaybolur.⁷² Başka bir anlatıda ise Gaybi Beğ av sırasında bir geyiği okla vurur ve yaralı geyiğin peşine düşer. Geyik, Abdal Musa'nın tekkesine girer. Gaybi Beğ tekkeye girip dervişlere durumu anlatır ancak dervişler etrafta geyik görmediklerini söylerler. Bunun üzerine Abdal Musa cübbesini kaldırır ve koltuk altına saplanmış oku Gaybi Beğe gösterir. Bunun üzerine Gaybi Beğ, yaraladığı geyiğin Abdal Musa olduğunu anlar ve af dileyerek Abdal Musa'nın müridi olur.⁷³

Geyik ve derviş konusundaki bir başka örnek Orhan Gazi döneminde yaşadığına inanılan Geyikli Baba'dır. Kaynaklarda bu dervişin bazen ortadan kaybolarak dağlarda geyiklerle birlikte dolaştığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁷⁴ Geyik ve tasavvuf erbabı gibi kimseler arasındaki ilişkiye dair daha pek çok rivayet bulunmakla birlikte hepsini tek tek sıralamaya gerek yoktur.⁷⁵ Bu anlatıların ortak özelliği geyiğin yol gösterici

⁶⁸Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu* (Ankara: TTK Yayınları, 2001), 10.

⁶⁹O. Ş. Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri* (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2006), 75.

⁷⁰B. Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), I: 4.

⁷¹Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu'ya inanç Göçü* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 75-76.

⁷²A.Y. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 207.

⁷³Azamat, "Kaygusuz Abdal", 74-76; Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, *İletişim Yayınları*, 207-208.

⁷⁴Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç (İstanbul: K Kıtaplığı, 2003), 105.

⁷⁵Bk. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 207-219.

ve insanlara yardımcı bir hayvan olarak tasavvur edilmiş olmasıdır. Nitekim *Geyiklere merkebü'l-evliyâ derler* (Geyik ermişlerin bineğidir)⁷⁶ sözü Türk kültüründeki geyik ve evliya ilişkisinin boyutunu yeterince göstermektedir. Buna ek olarak Kırgızların da geyiği, tanrının hayvanı olarak kabul ettiklerine dair bilgiler mevcuttur.⁷⁷

Görüldüğü üzere geyik, Türk kültüründe kutsallık atfedilen hayvanlardan biridir ve geyikle ilgili İslam öncesi döneme uzanan çeşitli inanışlar var olmuştur. Geyiğin İslam sonrasında evliya ve dervişlerle birlikte anılması Türklerin Müslümanlaşmasının bir sonucu olarak gözükmemektedir. Bilindiği üzere Türkler Müslüman olduktan sonra İslam öncesine ait çeşitli inanışlarını İslamî bir şekle büründürmüşlerdir.⁷⁸ Bu süreçte tabiat ruhları ile şamanların yerini eren, ata, baba ve evliyaların aldığı düşünülmektedir.⁷⁹ Bu nedenle önceleri koruyucu ruhlar nedeniyle kutsal kabul edilen dağlar, tepeler, su kaynakları ve bazı mekânlar İslamiyet'ten sonra evliya ve dervişlerle anılmaya başlamışlardır.⁸⁰

Kırgızlarda da İslamiyet'in yerleşmesiyle benzer bir dönüşüm yaşanmış olup İslamiyet'le birlikte bazı koruyucu ruhlar İslami karakterlere dönüşmüştür.⁸¹ Örneğin atın koruyucusunun Hz. Ali'nin seyisi Kambar Ata, koyunların koruyucusunun Çolpon Ata, geyiklerin koruyucusunun ise Kayberen olduğu düşünülmektedir.⁸² Öte yandan Çolpon Ata'nın Arslan Baba'nın oğlu olduğuna dair rivayetlerin mevcudiyeti⁸³ nedeniyle koruyucu atalara dair rivayetlerin İslamileştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda İslamiyet'ten önce geyiklerin ve avcılarının koruyucusu olarak kabul edilen Kayberen'in Müslümanlıktan sonra Kırklarla ilişkilendirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Türk Sufizmindeki hayvan sembolizminin aşamalarından birinin, koruyucu ruhtan evliyalara dönüşme olduğunu da hatırlamak gerekir.⁸⁴ Bu bağlamda Kayberen'in geyik olarak tasavvur edilmesi de onun zaman içerisinde Kırklarla ilişkilendirilmesine etki etmiş olmalıdır. Bunun sebebi ise daha önce belirtildiği üzere Türk halk inanışlarında geyiğin evliyaların bineği olduğuna dair inanışların varlığı ve geyiğe atfedilen kutsallıktır.

4. Türk Mitolojisinde Koruyucu İlahi Varlıklar ve Kayberen

Kayberenin tarihî süreç içerisinde av hayvanlarından insanlara dek uzanan koruyucu rolü onun Türk mitolojisinde benzer özelliklere sahip figürlerle ilişkisinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda özellikle Türk mitolojisinde iyi bir tanrı olarak tasavvur edilen "Ülgen" ve Yakutların iyi ruhlar grubu olan "Ayı" ruhları ile Kayberenin bir karşılaştırmasını yapmak faydalı olacaktır.

Yakutların dünya tasavvuruna göre üst dünya da iyi ve kötü ilahi varlıklar mevcuttur. Üst dünyada yer alan iyi ilahi varlıklar genel olarak Ayı olarak adlandırılmakta olup söz konusu ruhların insanlar gibi hayat

⁷⁶P. N. Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984), 58.

⁷⁷Dinara T. Moldokulova, *Kırgızdardın Saltık Cürüm-Turum Madaniyatı: (XIX Kılımdın Ayagı - XX Kılımdın Başı)* (Bişkek, 2016), 108.

⁷⁸Harun Güngör, *Türk Din Etnolojisi* (İstanbul İq Kültür Sanat Yayınları, 2012), 38-41.; Y.Z. Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 85-114.

⁷⁹V.N. Basilov, *Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana* (Moskva: Nauka,1992), 286.; V.N. Basilov, *Kult Svyatih v Islame* (Moskva: İzd. Misl, 1970), 94.; V.P. Litvinov, "Relikti Yazıçeskih Verovaniy v İslamskom Kulte Svyatih", *İslamovedeniye*, 10/3 (2019), 64.; David S Kara, "Mazar, Avagy Az Animista Termeszetkultusz A Kirgiz Nepi İszlamban", *Ethnolore, MTA Neprajzi Kutatointezetenek Evkönyve* 25 (2008), 41-42.; Abdülkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/4 (1952), 25.

⁸⁰V.L. Ogudin. "Gora Boboi-Ob Drevnyaya Svyatinya Narodov Severo-Zapadnoy Ferganı", *V Podvicniki İslama Kult Svyatih i Sufizm v Sredney Azii i Na Kavkaze*, ed. S. N. Abashin i V. O. Bobrovnikov (Moskva: Vost. Literatura, 2003), 49.

⁸¹M. Orozobaev, "Kırgızcadaki Pir İnanıcıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", *Bilig*, 59 (2011): 196.

⁸²Orozobaev, "Kırgızcadaki Pir İnanıcıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", 191-202.

⁸³Abramzon, Kırgız cana Kırgızistan Tarih Boyunca Tandalma Emgekte, 211.

⁸⁴Mehmet S. Çelepi, "Türk Tasavvufunda Hayvan Ruhu ve Koruyucu Pirlere Sembolizmi", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı I* içinde, ed. O. Kurtoğlu ve Ayşe Ç. Erginer (Ankara: 2018), 268.

sürdükleri ve yeryüzündeki olaylara etki ettiklerine inanılmaktadır.⁸⁵ Ayı ruhları farklı türlere ayrılmakta ve farklı roller üstlenmektedirler. Bunlardan bazıları evcil hayvanlarla, bazıları bereketle, bazıları avcılıkla, bazıları insanlarla ilgili görevleri yerine getirir.⁸⁶ Buna ek olarak Yakutlar, kabilenin refah ve bereketinin Ayı ruhlarıyla ilgili olduğuna inanırlar. Ayrıca şamanların dua ve kurbanlar aracılığıyla Ayı ruhlarıyla iletişim kurduklarına, Ayı ruhlarının ise insanlara olan lütuflarını hayvan şeklinde araçlar göndererek gerçekleştirdiklerine de inanılır.⁸⁷

Türk mitolojisinin baş figürlerinden biri olan Ülgen ise genellikle tanrı olarak kabul edilmektedir. Ülgen, iyilik tanrısı olarak tasavvur edilmekte ve insanlara yardımcı olduğuna inanılmaktadır. Buna ek olarak Ülgen'in gökte yaşadığına ve tıpkı insanlar gibi hayat sürdüğüne inanılır. Bu nedenle Ülgen'in çocukları ve eşi, ona işlerinde yardım eden yardımcı tanrılar olarak tasavvur edilir.⁸⁸ Ülgenin gök cisimlerini ve doğa olaylarını yönettiğine inanılır.⁸⁹ Ayrıca ona, belli aralıklarla ayin ve kurban törenleri yapılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Ülgen'in Kayberen veya Ayı ruhlarından daha üst düzey bir varlık olduğu söylenebilir.

Ülgen ve Ayı hakkında daha fazla bilgi vermek mümkün olmakla birlikte konumuz açısından bunun lüzumu yoktur. Bu nedenle söz konusu varlıkların Kayberenle olan benzerlik ve farklılıklarına değinmek daha faydalı olacaktır. Yukarıdaki bilgilerden görüldüğü üzere söz konusu üç varlık da koruyucu ve yardımsever roller üstlenmektedirler. Bununla birlikte işlevsel kapsam, hiyerarşik yapı gibi konularda birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Kayberen, Kırgız inaç sistemi içerisinde ortaya çıkmış ve başlangıçta avcılıkla ve tabiatla ilgili bir figürdür. Onun hem ödül hem ceza verdiğiğine inanılmaktadır. Zaman içerisinde ise dönüşüm geçirerek insanlara yardım eden ve tamamen iyilikle anılan bir figür hâline gelmiştir. Ayı ruhları ise iyi niyetli ilahi varlıklardır. Bunlar farklı türlere ayrılmış ve farklı alanlarda insanlara iyilik etmektedirler. Bununla birlikte Ayı ruhları ve Kayberen arasında tabiatın korunması konusunda ortaklıkların olduğu söylenebilir.

Ülgen ise, Türk mitolojisinde evrenin düzenini sağlayan yüksek tanrı figürü olarak tasvir edilir. Ülgen, evrenin yaratılışı, düzenlenmesi ve kozmik yasaların belirlenmesi gibi görevleri üstlenmekte; insanlara yardım eden, koruyucu ve bereket getiren özellikleriyle öne çıkmaktadır. Kısacası Ülgen'in görev alanı, sadece tabiat veya avcılıkla sınırlı kalmayıp tüm varoluşu kapsayan evrensel bir alana sahiptir. Bununla birlikte Ülgen de Kayberen ve Ayı ruhları gibi iyi ve koruyucu özellikleriyle öne çıkar.

Ülgen, Ayı ve Kayberen arasındaki farklılıklara bakıldığında ise bunlar özellikle hiyerarşik düzeyle ilgilidir. Ülgen üst düzey bir tanrı olarak kabule edilmekte ve ona kurbanlar sunulmaktadır. Ayı ve Kayberen ise tanrı olarak kabul edilmeyen varlıklardır. Bunlar genellikle koruyucu ve yardımcı varlıklar olarak betimlenmektedir. Öte yandan Ülgenin görev ve yetki alanı da sözü edilen diğer varlıklara göre daha geniştir.

⁸⁵N. A. Alekseyev. *Yakutskiy Mifi – Saha Es Nomohtoro* (Novosibirsk: Nauka, 2004), 19.

⁸⁶V.V. Ushnitsky. "Svetlye Bojestva Yakutskoy Religii Ayı, Rodoviy Totemı, Animizm i Şamanizm", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 36 (2017): 212-223.

⁸⁷N.A. Alekseyev. *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*, çev. Metin Ergun (Konya: Kömen Yayınları, 2013), 36.

⁸⁸Yörükan, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, 55-56.

⁸⁹A.V. Anohin. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Z. Karadavut ve J. Meyermanova (Konya: Kömen Yayınları, 2006), 11-12.

Sonuç

En eski Türk boylarından biri olan Kırgızların inanç dünyası farklı unsurların etkisi altında gelişmiştir. Bununla birlikte Kırgızlar, İslam öncesi döneme uzanan pek çok inancı günümüze değin yaşatmayı başarmışlardır. Ancak bu inanışların birçoğu, İslami bir görünüm kazanmıştır. Bu inanışlardan biri olan Kayberen inancı, Kırgız halkının zengin kültürel mirasının ve doğa ile olan derin ilişkisinin önemli bir yansımasıdır. Kayberen, başlangıçta av hayvanlarının ve özellikle geyiklerin koruyucusu olarak tasavvur edilirken, zamanla koruyucu ruh ve hatta insanlara yardım eden bir varlık olarak da kabul edilmiştir. Bu dönüşüm, Türk halk inançlarının İslamiyet'le sentezlenmesinin ve eski inançların yeniden yorumlanmasının bir göstergesidir.

Makale boyunca, Kayberen'in Kırgız kültüründeki rolü ele alınmış ve başlangıçta onun avcılıkla ilgili bir varlık olduğu görülmüştür. Avcılık söz konusu olduğunda Kayberen'in hem koruyucu hem de cezalandırıcı bir rol üstlendiği görülmektedir. Gereğinden fazla avlanan avcılar cezalandırırken, kurallara uyan ve ona saygı gösteren avcılara bolluk ve bereket getirdiğine inanılmaktadır. Bilindiği üzere Türkler, avcılığı hem hayatta kalma hem de sosyal ve askeri bir pratik olarak benimsemişlerdir. Bununla birlikte, avcılık faaliyetlerinde aşırıya kaçmamak için belirli etik kurallar geliştirmişlerdir. Kayberen de bu kuralların bazılarıyla ilişkili bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kayberen'in Türk kültüründe doğaya duyulan saygının bir ürünü olduğunu ifade etmek mümkündür.

İslamiyet'in etkisiyle Kayberen'e yeni anlamlar yüklendiği görülmektedir. Bu süreçte Kayberen genellikle, kırklar ile birlikte anılmakta ve insanlara yardım eden bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu evrede de Kayberen, geyiklerle ilişkilendirilmeye devam edilmiştir. Bu bağlamda, Türk kültüründe geyiğin İslam öncesi dönemden itibaren yol gösterici, koruyucu ve kutsal bir hayvan olarak kabul edildiğini ve bu nedenle Kayberen ile benzer özellikler sergilediğini veya her iki inancın birbirine tesir ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Kayberen inancı, Kırgız halkının doğa ile olan derin bağını, avcılığın önemini ve inançların zaman içinde nasıl evrildiğini anlamak için önemli bir model sunmaktadır. Kayberen'in hem av hayvanlarının koruyucusu hem de insanlara yardım eden bir varlık olarak tasavvur edilmesi, onun çok yönlü ve derin bir karakter olduğunu göstermektedir. Bu nedenle İslam'ın kabulünden sonra Kayberen'in rolü değişmiş ve İslami bir şekil almıştır. Bununla birlikte Kayberen, İslam öncesi dönemdeki koruyucu ve yardımcı rolünü sürdürmüştür.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Author Details	Alpaslan Aşık ¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bişkek, Kırgızistan 0000-0003-3162-7378 alpaslan.a@manas.edu.kg
	Eray Amasya ² Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan 0000-0003-2736-347X

Kaynakça | References

- Abramzon, S.M. *Kırgız cana Kırgızistan Tarihi Boyunca Tandalma Emgekter*. Bişkek: Soros Fondu, 1999.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- Aitpaeva, Gulnara. "The Triad of Crime, Punishment and Forgiveness in the Kyrgyz Epic Kojojash", *Journal of Folklore Research* 43/2, (May – Aug., 2006): 109-128.
- Aitpaeva, Gulnara. *Sacred Sites of the Southern Kyrgyzstan: Nature, Manas, Islam*, Bishkek: Aigine Cultural Research Center, 2013.
- Akmataliev, Abdıldacan ve Kırbayev Keneş. *Kococaş*. Bişkek: Şam Basması, 1996.
- Akmataliyev, A. ve Kırbayev, K. *Kırgız Destanları III Kococaş Destanı*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Akmataliyev, A., Kıdırbayeva, R.Z., Kebekova, B.K., Caynakova, A., Orozova, G., Sooronov, O. ve Mukasov, M. *Munduk, Zarlık, Kız Dariyka, Narıkbay: El Adabiyatı Seriyası 11*. Bişkek: Şam Basması, 2002.
- Akmataliyev, A., Kıdırbayeva, R.Z., Kebekova, B.K., Caynakova, A., Orozova, G., Sooronov, O. ve Mukasov, M. *El Adabiyatı Seriyası 31: Eldik Poemalar*. Bişkek: Biyiktik Basması, 2012.
- Akmataliyev, A., Mukasov, M. ve Orozova, G. *Kırgız Destanları 2*, çeviren Çaştengin Turgunbayer. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Akyüz, Çiğdem. "Bağış Destanı İnceleme Metin". Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2013. Ulusal Tez Merkezi (322003).
- Alekseyev, N. A. *Yakutskiy Mifi – Saha Es Nomohtoro*. Novosibirsk: Nauka, 2004.
- Alekseyev, N.A. *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*. çeviren Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Alimova, Cıldız. *Kırgız Destanları XIV: Coodarbeşim Destanı*, Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- Amasya, Eray., Eraslan, Derviş U. (2023). "Bozkır Toplumlarında Toplumsal Tabakanın Göstergesi Olarak Halka Avları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39 (2023): 241-259.
- Anohin, A.V. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. çeviren Z. Karadavut ve J. Meyermanova. Konya: Kömen Yayınları, 2006.
- Arıkan, Engin. (2020). "Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 / 1 (2020): 191-220.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. çeviren Yavuz, K. ve M.A.Y. Saraç. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Aytpayeva, Gulnara. *Svyatiye Mesta Severa Kırgızstana: Priroda, Çelovek, Duhovnost*. Bişkek: 2015.
- Azamat, Nihat. "Kaygusuz Abdal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, 25: 74-76, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bakçiyev, T.A. "O Ponyatii Kayıp v Epose Manas", *Vestnik Severo-Vostochnogo Universiteta Federalnogo Universiteta İmeni M.K. Ammosova Seriya Eposovedeniye*, 3/15 (2019): 25-32.
- Bakçiyev, T.A. *Manosovedeniye*, Bişkek: 2012.
- Basilov, V.N. *Kult Svyatih v İslame*. Moskva: İzd. Mısl, 1970.
- Basilov, V.N. *Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana*. Moskva: Nauka, 1992.
- Bayaliev, T. D. *Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov*. Frunze: İlim, 1972.
- Bayat, Fuzuli. "Sosyo-Ekonomik Bağlamda Avcılık Kültü ve Av İyesi", *Folklor / Edebiyat Dergisi* 11/44, (2005): 49-62.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- Berkes, F., Folke, C., Gadgil, M. "Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience, and Sustainability". In: *Biodiversity Conservation: Problems and Policies*, ed. C.A. Perrings, K.G. Maler, C. Folke, C.S. Holling and B.O. Jansson, 281-289.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. çeviren Eren Ercan. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2004.
- Boratav, Pertev N. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Caparov, A.Z. i Akolov, O.A. "Ohota", *Kırgızı Seriya: Narodı i Kulturu içinde*. editör A.A. Asankanov, O.İ. Brusina, A.Z. Caparov, 134-144. Moskva: Nauka, 2016.
- Çelepi Mehmet S, "Türk Tasavvufunda Hayvan Ruhı ve Koruyucu Pırlar Sembolizmi", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı I* içinde, ed. Orhan Kurtoğlu ve Ayşe Ç. Erginer, 261-285. Ankara: 2018.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000.
- Direnkova, N. P. *Tyurki Sayano-Altaya: Stati i Etnografiçeskie Materialı*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2012.
- Dıykanbay, Mayramgül. "Kırgızlarda Dağ Keçilerinin Koruyucu İyesi Kayberen", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi* (Özel Sayı) (2023): 48-54.
- Gezer, Şule. "Alageyik Efsanesi İle Kococaş Destanında Ortak Unsurlar", *Folklor/ Edebiyat* 23/89 (2017): 9-25.
- Gökay, Orhan Şaik. *Dede Korkut Hikayeleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: İq Kültür Sanat Yayınları, 2012.

- Hoppal, Mihaly. *Avrasya'da Şamanlar*. çeviren B. Bayram ve H. Şevket Çağatay Çapraz. İstanbul: Yky Yayınları, 2012.
- İnan, Abdülkadir, "Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları". *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/4 (1952):19-30.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları, 1986.
- İsakov, Baktybek. "Kırgız Konargöçerleri Arasında Geleneksel Takvim Anlayışı". *Gazi Akademik Bakış* 6 / 11 (2012): 201-210.
- Kalafat, Yaşar. *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Kara, David, Somfai. "Kirghiz Shamanism", In: *Shamanism, an Encyclopedia of World Beliefs, Practices and Culture*, ed. N. Mariko Walter and E. J. N. Fridman, 579-582. Denver: ABC Clío, 2004.
- Kara, David, Somfai. "Mazar, Avagy Az Animista Termesztudományok A Kirgiz Nepi İslamban". *Ethnolore, MTA Neprajzi Kutatóintézetnek Evkönyve* 25 (2008): 40-54.
- Karatayev, Olcobay ve Eraliyev, Salaydin N. *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*. Bişkek: Biyiktik, 2005.
- Karıpkulov, A. *Manas Etntsiklopediyası I*, Bişkek: Muras, 1995.
- Kasimliyeva, G.M. "Duhovniye Osnovi Ekologičeskoy Kulturi Kırgızskogo Etnosa". *Kultura v Evraziyskom Prostranstve: Traditsii i Novatsii* 1 / 2 (2018): 25-30.
- Kaya, Doğan, *Kırgız Destanları*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2015.
- Kebekova, Batma. *Kırgız Elinin Kaada-Salt Irları*, Bişkek: Şam Basması, 2001.
- Kırbaşev, K., Akmataliyev, A. ve Bekbolotov, A. *Coodarbeşim: Kence Epos 7. Tom*, Bişkek: Avrasya Press, 2015.
- Kulaliyeva, Kaliya, O. "Realizatsiya Slova Duh (Arbak) Na Materiale Folklornih İ Literaturnih Proizvedeniy Kırgızskogo Naroda", *Nauçnyy Aspekt*, 4/1 (2019): 384-389.
- Küçük, Mehmet A. "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde Don Değiştirme", *Bilig*, 94, (2020): 97-122.
- Levin, M.G. i Potapov, L. P. *Narodı Sibiri Etnograficheskie Oçerki*. İzdatelstvo Akademii Nauk Sssr, 1956.
- Litvinov, V.P. "Relikt Yazıçeskih Verovaniy v İslamskom Kulte Svyatıh", *İslamovedeniye*, 10/3 (2019): 61-69.
- Mahmud, Kâşgarlı. *Dîvânü Lugâti't-Türk*. hazırlayan Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Maltaş, Arzu. "Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 / 29 (2015): 1-8.
- Mancigeev, İ. Alekseyevič. *Buryatskie Şamanistiçeskie i Doşamanistiçeski Termini*. Moskva: Nauka, 1978.
- Manıçkin, Nestor A. "Svyaşenniye Mesta i Fenomenologiya Skritogo Mira", *Nauka, Novıye Tehnologii i İnnovatsii*, 3 (2015): 185-187.
- Manıçkin, Nestor, A. *Şamanizm i Duhovno-Magiçeskiye Praktiki Kırgızov*. Moskva: Smart İvent, 2020.
- Moldokulova, T., Dinara. *Kırgızdardın Saltık Cürüm-Turum Madaniyatı: (XIX Kılımdın Ayagı - XX Kılımdın Başı)*. Bişkek: 2016.
- Murzakmetov Abdimalip, "Kırgız Ançılığı Cana Aga Baylanışkan İşenimder", *Türk Elderinin Salttuu Sporttuk Oyundarı içinde*, editör Anvarbek Mokeev, Fahri Unan, Olcobay Karateyev, Osman Yorulmaz, Ceenbek Alimbayev, Cengiz Buyar, 119-122. Bişkek: Ktmü Yayınları, 2015.
- Musayev, S. ve Akmataliyev, A.A. *Kırgız Destanları 6 Manas Destanı*. çev. Fikret Türkmen ve Şurubu Uraimova. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Naess, Arne. (1973). "The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement", *Inquiry: an Interdisciplinary Journal of Philosophy* 16 / 1 (1973): 95-100.
- Narınbayeva, N. "K Voprosu O Totemizme v Drevnetyurskoy Kulture", *Problemi Traditsii i İnnovatsionnoy Novizni Hudojestvennogo Voploşeniya Natsionalnoy İdei i İdei "Mengilik El" v Literature*. 39-42. Almatı: Kaznu, 2015.
- Nikolaeva, N.N., Dampilpa, L.S., Sundueva, E.V. "Metamorfozi Mifologičeskih Personajey v Obryadovıh Deystviyah Tyurko-Mongolskih Narodov", *Tomskiy Jurnal Ling. i Antropologiya* 2/24 (2019): 179-188.
- Nusubaliyeva, G.B. "Kayıp Dünyö: Semeteydin Kayıp Boluşu (Cusup Mamaydin Variantı Boyunça)", *Nauka, Novıye Tehnologii i İnovatsii Kırgızstana*, 3 (2017): 179-182.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ogudin, V.L. "Gora Boboi-Ob Drevnyaya Svyatinya Narodov Severo-Zapadnoy Ferganı", v *Podvıcniki İslama Kult Svyatıh i Sufizm v Sredney Azii i Na Kavkaze*, ed. S. N. Abashin i V. O. Bobrovnikov, 41-68. Moskva: Vost. Literatura, 2003.
- Orozobaev, Mayrambek. "Kırgızcadaki Pir İnançıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", *Bilig*, 59 (2011): 191-202.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I. cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2010.
- Potantin, G.N. *Gromovnik Po Poverym i Skazaniyam Plemen Yujnoy Sibiri i Severnoy Mongolii*, St. Petersburg: 1882.
- Potapov, L.P. "Sledı Totemistiçeskih Predstavleniy u Altaytsev", *Sovyetskaya Etnografiya*, 4/5 (1935): 134-152.
- Poyarkov, F. "İz Oblasti Kırgızskih Verovaniy", *Etnografičeskoye Obozreniye*, 11/4 (1891): 20-43.
- Snesarev, G.P. *Reliktı Domusulmanskih Verovaniy i Obryadov u Uzbekov Horezma*. Moskva: Nauka, 1969.

- Tavkul Ufuk. "Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsatı", *Kırım Dergisi* 9/34 (2001): 36-41.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları, 1998.
- Tölöbayev, M.Ş. "Kırgız Elinin Ekolojikalık An-Sezimi Cana Anın Körköm Önör Adabiyatta Çağıldırılışı", *Kmktau Carçısı* 3/65 (2019): 436-440.
- Uludağ, Süleyman. "Ricâlü'l-Gayb". *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. 35: 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Urmanbetova, C.K. i Abdrasulov, S.M. *İstoki i Tendentsii Razvitiya Kırgızskoy Kulturu*. Bişkek: İlim, 2009.
- Ushnitsky, V. V. "Svetliye Bojestva Yakutskoy Religii Ayıı, Rodoviye Totemi, Animizm i Şamanizm", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 36 (2017): 212-223.
- Yolcu, Mehmet Ali, Aça, Mehmet. "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor", *Folklor/Edebiyat* 25/100 (2019): 861-871.
- Yörükân, Yusuf, Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Yudahin, K. K. *Kırgızsko-Russkiy Slovar*. Tom I. Frunze: Sovyetskaya Entsiklopediya, 1985.

